

Kompendium for ret102 og ant202

Noen råd for oppgaveskriving	s. 2
Hvordan henwise til antikke tekster	s. 7
Transkripsjon fra gresk	s. 9
Greske og romerske egennavn	s. 11
Tekstoverlevering og tekstkritikk	s. 13

Noen råd for oppgaveskriving

Gjert Vestrheim

1. Noen formelle regler

Linjeavstand: 1,5-2, avhengig av skrifttype. Det skal være ca. 400 ord pr. side.

Høyre- og venstremarg: ca. 2,5 cm.

Skrifttype: Velges fritt, men man bør holde seg til en. Størrelse: 12 eller 13 punkt.

Husk sidetall.

Avsnitt markeres med dobbelt linjeskift. Bruk gjerne overskrifter for de forskjellige delene av oppgaven.

Sitater skal stå i anførselstegn. Sitater av mer enn tre linjers lengde skal stå som eget avsnitt, uten anførselstegn, med innrykk og kompress (linjeavstand 1), og med blanklinje over og under.

Bruk enten fotnoter eller sluttnoter. Korte henvisninger kan også stå i parentes i selve teksten.

2. Referanser

Referanser (litteraturhenvisninger) gis enten i notene eller i parentes inne i selve teksten. Husk at referanser er ment som en hjelp til leseren, de er bare nødvendige for å belegge det leseren ikke vet, eller de opplysningene han ikke uten videre vet hvor han kan skaffe seg. Derfor trenger man ikke referanser for *leksikalske opplysninger*, som når Platon levde eller hvem som vant Peloponneserkrigen. Samtidig er ikke grensen mellom leksikalske og andre opplysninger alltid like klar, så hvis du er i tvil er det bedre med en fotnote for mye enn en for lite.

Bøker skal ha forfatternavn, tittel (i kursiv), utgiversted, år og sidetall:

Øivind Andersen, *I retorikkens hage*, Oslo 1995, 34

Selv om den boken du har mellom hendene er et nyere *opplag*, bør du likevel henvise til førsteutgavens årstall, siden nye opplag trykkes uforandret. Hvis du derimot har

en nyere *utgave*, bør du henvise til denne, og skrive for eksempel "2. utg" mellom tittel og sted.

Artikler/kapitler i bøker skal ha artikkelens/kapitlets tittel i anførselstegn og bok- eller tidsskrifttittelen i kursiv. Redaktør, sted og årstall må oppgis:

Tomas Hägg, "Romanläsare i Bysans", i Mathilde Skoie og Gjert Vestrheim (red.), *Antikken i ettertiden*, Oslo 2009, 56-69

Tidsskriftartikler skal ha artikkelens tittel i anførselstegn og tidsskriftets navn i kursiv. Hvis det kommer flere nummer i året, må det angis hvilket. Årstallet settes i parentes, deretter følger sidetall. Sted og redaktør utelates:

Mathilde Skoie, "Sapfo: En sladderhistorie", *Arr* 3 (2008) 3-15

Nettsider skal ha forfatternavn (hvis kjent), tittel på siden (i kursiv), webadresse og dato for siste oppdatering. Hvis det ikke står noen oppdateringsdato, bruk datoen da du leste dokumentet. Husk å ta utskrift av dokumentet eller notere nødvendige data med en gang:

Maria Wyke, *Ancient Rome and the tradition of film history*,
<http://www.latrobe.edu.au/screeningthepast/firstrelease/fr0499/mwfr6b.htm>,
[Sist oppdatert 16.04.1999]

Antikke tekster finnes i mange ulike utgaver, og derfor er det upraktisk å bruke sidetall. I stedet bruker man en standardinndeling, slik Bibelen er inndelt i kapitler og vers. For Demosthenes, Cicero etc. betyr dette at man oppgir talens tittel (evt. nummer), og avsnitt (som vanligvis står i skarpe klammer i teksten), slik:

Cicero, *For Caelius*, 64.

For Aristoteles' *Retorikk* bruker man *enten* inndelingen i bok, kapittel og avsnitt *eller* den inndelingen som er angitt med fete typer i margen (f.eks 1375b). Oppgi i litteraturlisten hvilken utgave eller oversettelse du refererer til, slik:

Homer, *Odysséen*, overs. P. Østbye, Oslo 2000 (første utg. 1922)

Hvis man har en egen litteraturliste til slutt, kan henvisningene i notene gis i kortform med navn og årstall, slik:

Andersen (1995) 34.

Litteraturlisten bør bare inneholde verk som det vises til i teksten. Disse alfabetiseres etter forfatternavn. Hvis innførselen strekker seg over mer enn en linje, må de neste linjene markeres med innrykk, slik:

Vestrheim, Gjert og Østmoe, Tor Ivar (red.) *Klassisk talekunst: Greske og romerske taler fra Gorgias til Cicero*, Oslo 2009

Husk at hensikten med referansen er at leseren skal kunne finne igjen stedet du refererer til. Det er ikke alltid lett å vite akkurat hvordan en bestemt referanse skal skrives, men sørg for at den er mulig å følge.

3. Noen alminnelige skriveregler:

Selv om du ikke skriver teksten fra begynnelse til slutt, så husk at det er slik den skal leses. Sørg for fremdrift, la det ene kapitlet bygge på det forrige.

Teksten skal ikke være en generell presentasjon av et emne, men ta stilling til et spørsmål: *Hvordan* argumenterer taleren, med *hvilke* midler, *hva* vil han oppnå, *hvem* var publikum?

Tilpass deg ditt publikum, som her er faglæreren. I en populær fremstilling er det riktig å presentere Thukydide og Perikles, i en faglig sammenheng er det overflødig, her kan du gå rett på sak.

Et avsnitt bør ikke avsluttes med sitat, men med din egen konklusjon.

Unngå ladet språk: Skriv ikke at Demosthenes *prater* om hva Filip har gjort, at Perikles *skryter av hvor fantastisk* Athen er, eller at romerske barn ble *proppet fulle med* historier fra gamle dager.

Unngå slang: Skriv ikke at Perikles var *liksom særlig* den største generalen i Athen, at i Athen kunne alle *gjøre sin greie*, eller at *det dette går på er at...*

4. Subjektsregelen

Det grammatiske subjekt skal som regel også være underforstått subjekt for handlinger som uttrykkes i adverbialer og frie predikativer (f.eks infinitiver, partisipputtrykk).

"Lensmann krever hund avlivet etter å ha bitt sau"

Her er lensmannen subjekt i den overordnede setningen "Lensmannen krever hund avlivet", og derfor også for det underordnede "etter å ha bitt sau". For å uttrykke et nytt subjekt, må vi istedet ha en leddsetning: "etter at den har bitt sau".

Noen eksempler på feil av denne typen:

"Talen avsluttes med å si at han er ferdig."

"I tillegg til å belyse Perikles' rolle i athensk politikk er dette også et retorisk kunstprodukt."

"Som athensk general var det imidlertid ikke dette som var hans mål."

5. Korrekt form av egennavn

Ved bruk av litteratur på engelsk og andre språk, sjekk hva som er den norske formen av egennavn. The Trojan War heter ikke Den trojanske krigen, men Trojanerkrigen. Munich er ikke hovedstad i Bavaria, men München er hovedstad i Bayern. Kirken på Den røde plass i Moskva heter ikke St. Basil's Cathedral (det burde være innlysende), men Vasilijkatedralen.

En del vanlige antikke egennavn har fått ulike former i de forskjellige europeiske språk. For eksempel kalles historikeren Titus Livius Tite-Live på fransk, og Livy på engelsk. På norsk er slike særformer av antikke navn mindre utbredt, vi kaller ham Livius. De særformene vi har er vanligvis avledet fra de tyske, vi sier for eksempel Homer, Herodot, Thukydide, Vergil, istedetfor Homeros, Herodotos, Thukydides, Vergilius.

Vær oppmerksom på at i bibliotekskataloger står alle antikke egennavn, også de greske, i sin latinske form. Det betyr gjerne at det greske utlydende -os (som i den norske særformen ofte er utelatt), er erstattet av det latinske -us: Homerus, Pindarus.

Antikke egennavn i norske tekster skal følge norsk standard, ikke engelsk eller andre språk, for eksempel heter det Platon, ikke Plato eller Platone, og Aristoteles, ikke Aristotle. Bruk de formene dere finner i pensumbøkene, i Store Norske Leksikon (www.snl.no) eller på Språkrådets hjemmesider (www.sprakrad.no).

6. Noen alminnelige språkfeil

Husk liten bokstav i athensk, athener, aristotelisk etc. (motsatt engelsk).

Husk stor bokstav bare i det første ordet i uttrykk som Det deliske sjøforbundet, Perikles' gravtale, Nikias-freden.

Unngå anglisismer. En vanlig type er "hyllet av kritikerne som den beste filmen noensinne laget". Det må hete "den beste filmen *som* noensinne *er* laget." Engelsk kan utelate både verbet og subjunksjonen (som). Det kan ikke norsk!

Hvis du er i tvil: Objektsformene *ham, henne, dem* brukes der du ville brukt *meg, deg, oss*.

Sin/sitt/sine peker alltid på det *nærmeste* subjektet. Derfor er det feil å skrive "Perikles hedret de døde for sin tapperhet". Subjektet i denne setningen er Perikles. Det må hete "Perikles hedret de døde for *deres* tapperhet."

Grammatikkhjelp på nettet finner du bl.a. på www.riksmalsforbundet.no og www.sprakrad.no. Ordbøker på nettet finner du på www.ordnett.no og www.naob.no.

Hvordan henwise til antikke tekster?

Gjert Vestrheim

Grekerne og romerne skrev på papyrusruller, uten mellomrom mellom ordene, og uten markering av avsnitt. Dette gjorde det vanskelig å slå opp i en tekst: Boken måtte rulles ut, og man måtte lete seg frem til det rette stedet uten hjelp fra kapitteloverskrifter og sidetall. Som en følge av dette er sitater hos antikke forfattere ofte gitt etter hukommelsen, og derfor ikke alltid ordrette. Papyrusrullene er også forklaringen på at lengre antikke tekster er inndelt i "bøker" som gjerne er på rundt 50 trykksider: en papyrusrull inneholdt sjelden mer tekst enn dette. *Iliaden* og *Odysseen* er begge inndelt i 24 bøker, Herodots *Historie* i ni, Vergils *Georgica* i fire etc.

I våre utgaver er bøkene dessuten inndelt i avsnitt etter prinsipper som kan variere mellom forskjellige tekster, *men den samme inndelingen følges i alle utgaver av samme tekst*. Det er det samme systemet som brukes i Bibelen, der hvert enkelt skrift (hver "bok") er inndelt i kapitler og vers, og der hvert skrift har en alminnelig brukt forkortelse (som oppgis i innholdsoversikten), slik at man kan gjøre seg forstått ved å henvis til f.eks. *Joh* 3, 16. Inndelingen er av senere dato enn tekstene selv, men så lenge alle er enige om å bruke samme inndeling, gjør det henvisninger enklere, siden de kan gis uavhengig av sidetall i de enkelte utgaver.

Dette er en praksis som går tilbake til de tidligste trykte utgavene under renessansen, og de inndelingene som da ble etablert er blitt fulgt frem til i dag. For prosaforfattere brukes vanligvis en inndeling i bok, kapittel og evt. avsnitt (f. eks. Tacitus, *Annales* 1.10.8) for poesi henviser man til vers (f. eks. *Iliaden* 9. 643, eller *Theogonien* 116). Når en forfatter er fragmentarisk bevart, er fragmentene nummerert (f.eks. *Sapfo* fr. 16); hvis forfatteren bare er kjent for ett enkelt verk, brukes forfatternavnet som tittel (f. eks. *Herodot* 2. 69). I faglitteraturen finner man ofte at verkene henvises til ved sin latinske tittel, ofte i forkortet form, med de problemer det kan skape. For eksempel står *Ra.* eller *Ranae* for Aristofanes' *Froskene*. En oversikt over slike forkortelser finnes i større ordbøker som Liddel & Scott: *Greek-English Lexicon* eller Lewis & Short: *A Latin Dictionary* og oppslagsverker som *Oxford Classical Dictionary*.

Platon siteres alltid etter den såkalte Stephanus-pagineringsen. Dette er sidetallene i Henricus Stephanus' (som egentlig het Henri Estienne) utgave i tre store bind fra 1578, med hans inndeling av hver side i fem jevnstore avsnitt, markert med bokstavene fra a til e. I moderne Platon-utgaver trykkes Stephanus' nummerering i margen. Siden hans utgave var i flere bind, opptrer det samme sidetallet flere ganger, og man må derfor alltid oppgi verkets tittel i tillegg, f. eks. slik: "Faidon 118a". Et tilsvarende system brukes også for Aristoteles.

Selv de eldste håndskriftene vi har er avskrifter av avskrifter, og under avskrifter oppstår det feil, derfor kan ordlyden variere noe i de forskjellige håndskriftene. Utgiverne av antikke tekster må derfor noen steder velge mellom flere varianter. Det betyr at to utgaver av samme tekst kan ha en del uoverensstemmelser, og disse forplanter seg også til oversettelser av den samme teksten. Derfor bør man alltid oppgi hvilken tekstutgave eller oversettelse man har brukt.

Transkripsjon fra gresk

Gjert Vestrheim

De fleste av det greske alfabetets 24 bokstaver er uproblematisk; gresk alfa er a, beta er b og så videre, men noen få byr på problemer.

1. Bokstavene e og o finnes på gresk både i en kort versjon (epsilon, omikron) og en lang (eta, omega), denne forskjellen kan markeres ved en strek over den lange og en bue over den korte vokalen, men det blir sjelden gjort, norsk o og e står derfor begge for to forskjellige greske bokstaver.
2. Tre greske bokstaver står for en kombinasjon av to konsonanter, nemlig zeta (ts), xi (ks) og psi. Sistnevnte må gjengis med to bokstaver som ps, de to første har vi derimot overtatt i vårt eget alfabet som z og x. I alminnelig brukte navn, som *Aleksander*, og i etablerte lånord, som *heksameter*, skriver vi vanligvis ks istedetfor x, men i en rekke fremmedord er x'en beholdt. Det er verdt å merke seg at alle disse tre konsonantkombinasjonene er vanlige i begynnelsen av greske ord, på norsk vises dette i skrivemåten selv om uttalen blir en enkel s-lyd: *zoologi*, *xylofon*, *psykologi*.
3. Gresk r var aspirert, og den blir derfor noen ganger gjengitt som rh, på engelsk gjøres dette regelmessig i lånord som *rhythm* og *rhetoric*, på norsk gjøres det sporadisk i egnenavn som *Rhodos* og *Rhesos*, men ikke ellers.
4. Gresk ypsilon kan gjengis både som u og y, og noen ganger finner man den også gjengitt som v. Vanligvis bruker man y for vokallyden (*polygami*, *hypnose*), men u i diftonger (*autonomi*, *eufemisme*). Diftongen epsilon-ypsilon skrives som ev i *Store norske leksikon* (*evdaimonisme*, *evkaristi*), men det vanligste er å skrive den som eu, slik det gjøres i *Platons samlede verker* og i *Norsk ordbok*. Diftongen omikron-ypsilon gjengis i alminnelighet med en enkel norsk u: *Thukydides*, *Urania*.
5. Gresk har ingen bokstav for lyden h, selv om denne lyden fantes i klassisk gresk (i nygresk er den forsvunnet). Når det, som i innskrifter, skrives med store bokstaver (versaler), blir lyden ikke markert. Når det skrives med små bokstaver blir lyden markert med et tegn som kalles spiritus asper, og som skrives over den påfølgende vokalen. Ved transkripsjon markeres lyden med bokstaven h.
6. Gresk skrives med de tre aksenttegnene som også brukes på fransk: akutt (´), sirkumfleks (^) og gravis (`). På gresk markerer disse tegnene *musikalsk* aksent, dvs. et skifte av tonehøyde. På nygresk er denne forsvunnet, men trykket faller vanligvis på samme sted som den musikalske aksenten var før, og ved høytlesning av gammelgreske tekster legger både grekerne og vi trykket på de aksentuerte

stavelsene. Ved transkripsjon av navn er det vanlig å sløyfe aksenttegnene, og på grunn av innflytelsen fra latin blir heller ikke alltid trykket lagt der aksenten var. Noen ganger ser man imidlertid sirkumfleks brukt for å markere lang e eller o.

Lydene p, t og k finnes på gresk både i en aspirert versjon (phi, theta, khi) og en uaspirert (pi, tau, kappa). På engelsk blir de aspirerte gjengitt som ph, th og ch, og det samme finner man vanligvis i eldre norsk, men i vår tid er praksisen vaklende: Phi skrives vanligvis som f, slik bokstaven i dag blir uttalt både i Hellas og internasjonalt (det greske alfabetet har ingen annen bokstav for denne lyden). Theta skrives helst som th, selv om h'en er bortfalt i innarbeidede lånord (*teori, antropolog* etc.), og selv om den ikke får konsekvenser for uttalen. Khi er et større problem: *Store norske leksikon* transkriberer den som kh, men i *Platons samlede verker* skrives den som ch: *Laches, Charmides*. I lånord er h'en bortfalt, og man ser den også noen ganger utelatt i egennavn.

Vær oppmerksom på at en rekke bokstaver har fått en annen lydverdi i nygresk enn i klassisk gresk, slik at et ord kan se ganske annerledes ut når det transkriberes fra nygresk, selv om stavemåten er uforandret (og det er den ofte). Det landskapet vi kaller Boiotia heter Viotia på nygresk, Euboia heter Evvia, Aigina heter Ejina, Delos heter Dilos, Olympos heter Olymbos, og Hagia Sofia heter Aja Sofia.

Store	Små	Namn	Uttale	Store	Små	Namn	Uttale
A	α	Alpha	a	Ν	ν	Ny	n
B	β	Beta	b	Ξ	ξ	Xi	ks
Γ	γ	Gamma	g	Ο	ο	Omikron	ō
Δ	δ	Delta	d	Π	π	Pi	p
Ε	ε	Epsilon	ě	Ρ	ρ	Rho	r
Ζ	ζ	Zeta	dz	Σ	σς	Sigma	s
Η	η	Eta	ē	Τ	τ	Tau	t
Θ	θ	Theta	th	Υ	υ	Ypsilon	y
Ι	ι	Iota	i	Φ	φ	Phi	f
Κ	κ	Kappa	k	Χ	χ	Chi	kj
Λ	λ	Lambda	l	Ψ	ψ	Psi	ps
Μ	μ	My	m	Ω	ω	Omega	ō

(Tabellen er hentet fra Kristen Weierholt, *Gresk grammatikk*, 2. utg Oslo 1947, s. 6.)

Greske og romerske egennavn

Gjert Vestrheim

Det finnes et stort antall greske egennavn, både for menn og kvinner, ofte sammensatt av ledd som *agatho-* (god), *aristo-* (best), *philo-* (elskende), og *hippo-* (hest): Agathokles betyr "godt ry", Xanthippe betyr "blond hoppe", Philippos betyr "hesteelskende". En greker hadde bare ett navn, hvis ytterligere identifikasjon var nødvendig kunne man tilføye farsnavn (Kallimakhos, sønn av Battos) eller hjemsted (Kallimakhos fra Kyrene).

Frie romerske menn hadde minst to og ofte tre forskjellige navn: Fornavn (praenomen), slektsnavn (nomen gentilicium, eller bare nomen) og tilnavn (cognomen), f.eks Gaius Iulius Caesar. Frie kvinner hadde i alminnelighet bare ett navn, nemlig slektsnavnet i hunkjønn, f. eks, Iulia, Cornelia, Livia, ved behov kunne man presisere med tilnavn som Maior/Minor (den store eller den lille) eller Prima/Secunda (den første eller den andre).

Mennenes fornavn ble valgt fra et sterkt begrenset repertoar, de var så få at de hadde faste forkortelser, som vi ofte finner i innskrifter, blant disse var Marcus (M.), Publius (P.), Gaius (C.), Lucius (L.). Slektsnavnet, f.eks Iulius, Valerius eller Cornelius, ble arvet på farssiden, og frigitte slaver antok sin tidligere eiers navn; det er dette navnet som brukes ved oppkalling av veier (via Aemilia), lover (lex Iulia) og mye annet (circus Flaminius).

Det tredje navnet, det såkalte cognomen, kunne være av forskjellige typer og ble heller ikke brukt av alle. Alle som het Scipio og Sulla het også Cornelius, for dette var navn på forskjellige grener av same slekt, *gens Cornelia*. Andre slike navn ble bare brukt om enkeltpersoner, og mange senere slektsnavn må ha begynt som tilnavn til en enkelt mann, siden de ofte er beskrivende: Longus (lang), Calvus (skallet), Cicero (kikert). En spesiell type cognomen var hedersnavn for generaler som hadde vunnet i krig, f.eks. P. Cornelius Scipio *Africanus*.

Berømte romerske menn er noen ganger alminnelig kjent under sitt cognomen (Cicero, Caesar), andre ganger under slektsnavnet (Vergilius, Ovidius, Horatius). I keisertiden ble det vanlig blant overklassen å ta slekts- og familienavn både fra fars- og morssiden, og en enkelt mann kunne ha flere fornavn.

På norsk og andre europeiske språk har en lang rekke steds- og personnavn fått en tradisjonell form som avviker fra den latinske, eller fra den som blir resultatet etter de alminnelige transkripsjonsreglene fra gresk. Vi sier og skriver Athen, ikke Athenai, Sparta og ikke Sparte, Hellas og ikke Hellás. Dette skyldes at navnene er lånt via latin,

og ofte også via tysk eller fransk. På veien har de ofte fått en form som virker mindre fremmedartet på disse språkene, mens trykket i alminnelighet plasseres etter latinske regler, enten på nest siste (når denne er lang) eller tredje siste stavelse. Etter tysk mønster er det dessuten vanlig å sløyfe sluttstavelsen –us i latinske og –os i greske navn. På norsk er det så på toppen av det hele blitt vanlig å re-grecisere skrivemåten av disse latiniserte navneformene: På latin blir grekerne Sókrátēs, Sófoklēs og Plútarkhos til Sócrates, Sóphocles og Plutárchus, , på tysk forandres Plutárchus til Plutárch, og på norsk erstatter vi latinsk c med k, ph med f og ch med kh eller k (praksisen er vaklende), slik at vi får Sókrates, Sófokles og Plutárk. Hómeros behandles på samme måte som Plútarkhos, han blir til Homérus på latin og Homér på norsk. Sistestavelsen faller imidlertid ikke bort i alle tilfeller, vi sier Alkaios (lat. Alcaeus, fr. Alcée), og mens romerne Vergílius og Catúllus blir til Vergíl og Catúll, heter Lívius fortsatt Lívius på norsk (men Livy på engelsk og Live på fransk).

Ved bruk av utenlandsk sekundærlitteratur må man være påpasselig med ikke å overta engelske (eller tyske og franske) former der disse avviker fra de alminnelig brukte norske: Vi skriver *ikke* Virgil, Horace, Pliny, Livy, men Vergil, Horats, Plinius, Livius. I en del tilfeller er imidlertid norsk praksis vaklende, f.eks mellom Catull og Catullus. Vær også oppmerksom på at bokstaven c, som i klassisk latin sto for en k-lyd, har fått endret lydverdi i romanske språk (italiensk, spansk, fransk), og derfor tradisjonelt uttales som s foran e, i og diftongen ae: Derfor kaller vi Cicero og Caesar "sisero" og "sesar", selv om den historisk riktige uttalen er "kikero" og "kaisar".

Generelt er norsk mer tilbakeholdent med å latinisere og forkorte enn tysk, engelsk og fransk, og navn uten norsk tradisjon overtas idag uforandret fra latin og transkribert direkte fra gresk. Også på engelsk er det i dag i akademiske sammenhenger en tendens til å erstatte de latiniserte formene med transkripsjoner fra gresk, slik at Alcaeus blir til Alkaios og Thucydides til Thoukudides.

Litteratur om navneskikk:

Clive Cheesman, "Names and Naming Systems", i Edward Bispam m.fl. (red.), *The Edinburgh Companion to Ancient Greece and Rome*, Edinburgh 2006 465-70

Tekstoverlevering og tekstkritikk

Gjert Vestrheim

Det antikke tekstmaterialet kan deles i tre grupper. En del korte tekster er bevart som *innskrifter* på sten eller annet bestandig materiale; det dreier seg blant annet om gravskrifter, om innskrifter på statuer og om offentlige dokumenter som lover og regnskaper. Studiet av dette materialet kalles *epigrafikk*. En del tekster er også bevart på *papyrus* og gjenfunnet ved arkeologiske utgravninger, nesten samtlige i Egypt, der det tørre klimaet gjør det mulig for papyrus å overleve i jorden. Det meste av dette materialet består av små fragmenter, men det omfatter også enkelte hele bøker, som Aristoteles' *Athenernes statsforfatning*. Studiet av dette materialet kalles *papyrologi*.

Det viktigste tekstmaterialet er imidlertid det som er overlevert i *håndskrifter* eller *manuskripter* (ordene betyr det samme). Med manuskript menes det her ikke et originalmanuskript, men en håndskrevet bok. Vi har ingen originalmanuskripter fra antikken, men i antikken og middelalderen ble de antikke forfatternes verker kopiert fra avskrift til avskrift, og det er slike avskrifter vi har bevart. Denne kontinuerlige avskriftstradisjonen kalles *tekstoverlevering*. Studiet av håndskriftsmaterialet og arbeidet med å identifisere og rette feil i overleveringen kalles *tekstkritikk*.

1) Tekstoverlevering

Bøkene i antikken var papyrusruller. En slik rull kunne romme like mye tekst som femti moderne trykksider, sjelden mer. Større verk av antikke forfattere ble derfor oppdelt i bøker av tilsvarende lengde: Herodots *Historie* består av ni bøker, Platons *Staten* av ti. I senantikken ble rullene erstattet av bøker slik vi kjenner dem, innbundet med omslag og rygg: Disse bøkene rommet langt mer tekst enn en rull. I tillegg gikk man over fra papyrus til pergament, som er laget av skinn og mer slitesterkt enn papyrus. Papir ble først tatt i bruk i middelalderen.

Siden alle bøker var håndskrevne, var de også dyre og sjeldne, og det var betydelig prestisje knyttet til store boksamlinger. Den største og mest berømte var biblioteket i Aleksandria, som ble opprettet rundt 300 f.Kr og var knyttet til ptolemeernes hoff; det skal ha rommet en halv million bokruller. Etter moderne forhold var dette likevel en beskjeden tekstmengde, særlig fordi de fleste rullene antagelig var dubletter og antallet titler derfor langt lavere: Bibliotekets oppgave var ikke bare å samle flest mulig bøker, men å sammenligne ulike manuskripter og lage kritiske utgaver av tekstene. Biblioteket (eller deler av det) brant under Cæsars angrep på byen i 47 f.Kr. Det er usikkert hvor omfattende denne skaden var, men etter at Egypt ble innlemmet

i Romerriket i 31 f.Kr mistet biblioteket sine kongelige beskyttere, og det som var igjen har antagelig forfalt. At biblioteket ble brent av de kristne, eller av muslimene, er en myte uten historisk grunnlag. Det meste av den antikke litteraturen er tapt, men det skyldes ikke ødeleggelseslyst.

Ptolemeerne var et gresk dynasti, og biblioteket i Aleksandria et gresk bibliotek: Grekerne var lite interessert i å lære seg andre språk, eller i å oversette fra fremmede språk. Riktignok ble Det gamle testamente oversatt fra hebraisk til gresk i Aleksandria på 200-tallet, men det var til bruk for byens gresktalende jøder. For romerne derimot stod studiet av gresk språk og litteratur sentralt i utdannelsen, og romerske biblioteker inneholdt vanligvis både en gresk og en latinsk avdeling. Etter at Romerriket ble delt i 395 gikk kjennskapen til gresk etter hvert tapt i den vestlige delen av riket, samtidig som gresk erstattet latin som offisielt språk i den østlige delen. I middelalderen ble derfor den latinske litteraturen overlevert i Vest-Europa, mens den greske ble overlevert i Det østromerske (bysantinske) rike, med hovedstad i Konstantinopel (Istanbul).

Siden en tekst i praksis bare kunne overleve hvis den ble kopiert, gikk de fleste antikke tekster etterhvert tapt. Det var ikke alltid interesse for å ta nye avskrifter av en tekst, eller penger til å betale for dem, eller et eksemplar tilgjengelig for avskrift. Et visst boktap fant sted gjennom hele antikken, og i tidlig middelalder forsvant store deler av antikkens litteratur for alltid: Med folkevandringene på 400-500-tallet og den arabiske ekspansjonen på 600-700-tallet brøt økonomien sammen, mens samferdsel ble vanskeliggjort og forsvaret krevde alle tilgjengelige ressurser; resultatet var at håndskriftsproduksjonen stoppet opp. I vest kom produksjonen først i gang igjen under Karl den store rundt år 800, og i Det bysantinske rike noe senere; vi har bare bevart noen få håndskrifter som er eldre enn dette. På samme tid begynte også en omfattende oversettelsesvirksomhet fra gresk til arabisk, hovedsakelig av filosofiske, matematiske og naturvitenskapelige tekster. På 1100-tallet ble Aristoteles kjent i Vest-Europa gjennom arabiske oversettelser og kommentarer; disse dannet grunnlaget for den skolastiske filosofien. For overleveringen av de greske originaltekstene har den arabiske tradisjonen imidlertid ikke hatt noen betydning.

Under renessansen førte den økende interessen for antikken til at bibliotekene i Vest-Europa ble gjennom søkt for å finne alt som var igjen av den latinske litteraturen og sikre den gjennom nye avskrifter. Samtidig førte den tyrkiske erobringen av Det bysantinske rike til at greske lærde flyktet til Italia og tok med seg greske manuskripter. I løpet av 1400-tallet ble derfor kjennskapen til gresk igjen utbredt i vest. Med oppfinnelsen av boktrykkerkunsten rundt 1450 ble det for første gang mulig å masseprodusere bøker, og det i et slikt antall og en slik kvalitet at det ikke lenger var noen reell fare for boktap. I løpet av noen tiår var praktisk talt hele den

bevarte latinske litteraturen trykket. Den greske litteraturen tok noe lenger tid, fordi forskjellige småtegn i tillegg til bokstavene gjør gresk dyrere og mer komplisert å trykke, samtidig som markedet var mindre.

2) Tekstkritikk

Ved avskrifter gjøres det feil, som noen ganger føres videre og andre ganger blir forsøkt rettet, med vekslende hell. Noen ganger blir også en tekst endret med overlegg. Dermed oppstår det forskjellige varianter av samme tekst. *Tekstkritikk* er arbeidet med å sammenligne varianter, identifisere feil og forsøke å finne ut hva som opprinnelig sto i teksten. Dette arbeidet munner ut i *kritiske utgaver*, der utgiveren trykker teksten slik han mener den skal se ut, samtidig som han redegjør for andre lese måter. Tekstkritikk er altså *ikke* å være kritisk til teksten selv, men til hvordan den er blitt overlevert.

Tekstutgiverens materiale er de eksisterende håndskriftene av en gitt tekst, eventuelt supplert med papyrusfunn. I tillegg til selve teksten kan disse inneholde *skolier* (scholia), ordforklaringer og kommentarer som er overlevert sammen med teksten. Materialet gjøres til gjenstand for *resensjon*, dvs. det undersøkes for å identifisere *varianter* (eller *lese måter*) i teksten. Siden hvert håndskrift vanligvis vil inneholde de samme feilene som det det ble skrevet av fra, pluss noen nye, er det ofte mulig å fastslå at et av de bevarte manuskriptene er basert på avskrift av et annet, direkte eller indirekte. Slik kan man identifisere ulike "generasjoner" av håndskrifter i ulike "familier" og sette opp et "stamtre" for dem, et såkalt *stemma codicum*. Målet er å bestemme lese måtene i *arketypen*, dvs. det håndskriftet som de eksisterende håndskriftene "stammer fra". Arbeidet med å etablere et *stemma codicum* kompliseres av muligheten for *kontaminasjon*, dvs. at ett håndskrift er basert på flere. På den annen side kan fysiske kjennetegn som materiale, skrifttype etc. være en hjelp til å tid- og stedfeste håndskriftene - dette studiet av håndskriftene som fysiske objekter er en egen vitenskap og kalles *kodikologi*.

Etter å ha rekonstruert *stemma codicum* forsøker utgiveren å bestemme hvilke lese måter som er originale og hvilke som skyldes feil eller bevisste endringer. Dette krever kunnskaper om hvordan avskrivningsfeil oppstår. Et viktig prinsipp er det såkalt *lectio difficilior*, dvs. "den vanskeligste lesningen": Det er mer sannsynlig at et sjeldent ord blir erstattet av et vanlig enn at det motsatte skjer, som regel bør man derfor foretrekke den varianten som inneholder det sjeldneste ordet. Et annet prinsipp er *recentiores non deteriores*, dvs. "de nyere er ikke dårligere": At en lese måte finnes i det eldste manuskriptet gjør den ikke uten videre til den beste, det

avgjørende er kvaliteten på den overleveringen et manuskript er basert på, ikke hvor gammelt det er.

Hvis den overleverte teksten ikke gir mening eller ingen av variantene virker troverdige, kan utgiveren markere stedet som et *crux* (ved å sette små kors i teksten): Det betyr at han ikke tror teksten er riktig, men heller ikke har noe forslag til hva som kan ha stått der. Alternativt kan han foreslå en lese måte som ikke er belagt i håndskriftene, en såkalt *konjektur* (kvalifisert gjetning).

I en tekstkritisk utgave trykkes teksten slik den er rekonstruert av utgiveren, med de overleverte variantene han foretrekker og med de konjekturene (egne og andres) han aksepterer som riktige. Samtidig redegjøres det for alternative lese måter i *det kritiske apparatet*, som står med liten skrift nederst på siden. Alternative lese måter i manuskriptene angis vanligvis ved hjelp av de aktuelle manuskriptenes *sigla* (forkortelser, vanligvis en stor bokstav), mens konjekturer angis sammen med opphavsmannens etternavn.

En oversettelse er alltid en fortolkning. Ved bruk av oversettelser av antikke tekster er det viktig å huske at også grunnlaget for oversettelsen er en fortolkning. Forskjeller mellom oversettelser av samme tekst kan skyldes oversetternes vurderinger, men de kan også skyldes at ulike tekstutgaver ligger til grunn.

Litteratur om tekstutgaver og tekstkritikk:

L. D. Reynolds & N. G. Wilson, *Scribes & Scholars. A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature*, 3rd. ed., Oxford 1991.